

Förnuft och känsla

Etiska frågeställningar genomsyrar alla baler och picknickar när Jane Austen med skärpa i blicken betraktar människan. Är det därför hon filmas så ofta?

Åldersrekommendation:

Åk 9 / Gymnasiet

En filmhandledning av Annika Thor

Jane Austen

Det är en Jane Austenfeber över världen. Tv- och biograffilmatiseringar av hennes romaner avlöser varandra: *Stolthet och fördom*, *Förnuft och känsla*, *Övertalning* och inte mindre än tre versioner av *Emma*. Vad är det som ger dessa snart trehundraåriga romaner, skrivna av en prästdotter på den engelska landsbygden, deras aktualitet och lockelse för vår tids människor? Är det bara vårt behov av "romantik, baler och uppvaktande kavaljerer" som damtidningen VIVA skriver? Eller finns det andra, viktigare dimensioner av Jane Austens verk? Var hon överhuvudtaget en romantiker?

När Jane Austens debutroman "Förnuft och känsla" utkom år 1811 var den romantiska strömningen inom litteratur, konst och musik redan i full blom. Men originalversionen av romanen kom till redan 1795, då författarinnan bara var tjugo år, och under åren fram till sekelskiftet skrev hon ytterligare två romaner som också de fick vänta länge på utgivning.

Jane Austen levde och arbetade i en brytningstid. Hennes uppfostran präglades av upplysningstidens ideal. Tron på det mänskliga förnuftet och på möjligheten av en idealisk ordning i stort och smått genomsyrar hennes verk. Hennes lätt syrliga stil bärs upp av tankens klarhet och ett sparsamt exakt språkligt uttryck:

– Jag vet att det skulle vara omöjligt, sade Elinor, att övertyga dig om att en kvinna på tjugosju år skulle kunna känna något för en man på trettiofem år som var tillräckligt likt kärlek för att göra honom till ett önskvärt sällskap för henne. Men jag måste invända mot att

du dömer överste Brandon och hans hustru till livslång inspärning i ett sjukrum, bara därför att han råkade klaga i går (en mycket kall och fuktig dag) över en lätt reumatism i axlarna. – Men han talade om ylletröjor, sade Marianne, och för mig är en ylletröja alltid förbunden med värk, kramp, reumatism och alla former av sjukdom som kan drabba gamla och svaga.

Upplýsningens rationalism utmanades kring sekelskiftet 1800 av romantiken med dess idealisering av känslan, passionen och hänryckningen. Med den romantiska ideologin delade Jane Austen kärleken till det sköna, till poesi, musik och pittoreska landskap, men hon ogillade dess excesser och fruktade det kaos som hotade om känslan fick ta överhanden över förnuftet.

I romanen "Förnuft och känsla" representeras de båda polerna av systrarna Elinor och Marianne Dashwood. Båda är vackra, väluppfostrade och goda. Men Elinor är en klok storasyster som förmår behärska sina känslor och ta hänsyn till andra. Den något yngre Marianne är hennes motsats: en passionerad, impulsiv och tämligen självupptagen tonåring.

Förälskelsen driver historien

Mariannes stormande förälskelse i den attraktive men – som det senare visar sig – ovärdige Willoughby är den intrigtråd som driver berättelsen framåt genom förhoppningar, svek och förtvivlan intill döden. I dess skugga utspelar sig Elinors kärlekshistoria med Edward Ferrars, som är bunden vid en annan kvinna han inte älskar. Naturligtvis är det den ansvarfull Elinor främmande att ens önska att Edward skulle bryta sitt löfte och därmed försumma sin plikt.

Men Jane Austen skrev inga tragedier. Efter en livshotande sjukdom och genom sin systems goda exempel kommer Marianne till insikt om livets realiteter och gifter sig med den nyssnämnde överste Brandon:

Marianne Dashwood föddes till ett underligt öde. Hon föddes till att upptäcka bedrägligheten i sina egna uppfattningar och till att genom sitt eget uppträdande motsäga sina mest omhuldade grundsatser. Hon föddes till att övervinna en känsla som överväldigat henne så sent i livet som vid sjuåttio års ålder och till att utan att hysa några starkare känslor än stor

aktning och varm vänskap ge sin hand åt en annan /.../ en man som hon två år tidigare hade ansett för gammal för att gifta sig och som fortfarande skyddade sin hälsa med hjälp av en ylletröja!

Och så småningom, får vi veta på romanens sista sida, blir Marianne "lika hängivet fäst vid sin make som hon någonsin varit vid Willoughby".

Elinors utveckling är inte lika dramatisk. I stort sett går författaren sin hjältinna rätt i den mer återhållsamma inställning till kärleken som hon uttrycker i ett samtal med Marianne om Edwards förestående giftemål:

– Jag vill inte att du ska lida för min skull, för jag försäkrar dig att jag inte längre lider självt vidare mycket. /.../ Jag hoppas att han blir mycket lycklig, och jag är så säker på att han alltid gör sin plikt att även om han kanske nu ångrar sig en aning så måste han till slut bli det. /.../ Och när allt kommer omkring, Marianne, hur tjusande tanken på en enda och oföränderlig böjelse än är, och hur mycket man än kan säga om att ens lycka beror helt och hållet på en enda särskild person, så är det inte meningen – det är inte riktigt – det är inte möjligt att det skulle vara så.

Men när Edward till slut befriats från sitt löfte och söker upp familjen Dashwood för att förklara Elinor sin kärlek rämnar hennes självbehärskning. I romanen låter Jane Austen henne störta ut för att dölja sina tårar och i någon mån bevara sin värdighet. Emma Thompson, som både skrivit filmens manus och spelar rollen som Elinor, brister i ohämmad gråt där hon sitter, inför Edward och de andra - ett brott mot konventionen som blir desto mer rörande eftersom Elinor dittills alltid uppträtt ytterst korrekt.

Familjens roll

Även om Jane Austens böcker kan betecknas som kärleksromaner är kärleken långt ifrån allt i hennes universum. Familjen är en minst lika betydelsefull enhet som det älskande paret, inte förvånande med tanke på att Jane växte upp som den näst yngsta i en stor barnaskara som livet igenom stod varandra nära. Särskilt gällde det Jane och hennes tre år äldre syster. Ömheten och intimiteten mellan två unga systrar

är ett tema som återkommer i flera av hennes berättelser. I *Förnuft och känsla* (till skillnad från *Stolthet och fördom*) inbegrips även flickornas mor, fru Dashwood, i kvinnogemenskapen - en gemenskap som med sitt ständiga analyserande av människor och relationer ter sig häpnadsväckande nutida.

Lika högt som Jane Austen värderade den äkta familjesamhörigheten föraktade hon överklassens konventionella släktritualer. Systrarna Dashwoods halvbror och Edward Ferrars mor och syster, den sistnämnda tillika flickornas svägerska, representerar i *Förnuft och känsla* detta familjehyckleri som inte grundar sig på äkta känslor utan på konvens och girighet.

Pengar är nämligen en faktor som påverkar Jane Austens romangestalters liv på ett mycket betydelsefullt sätt. Romanen *Förnuft och känsla* inleds med en tämligen detaljerad redogörelse för familjen Dashwoods ekonomiska och arvmässiga förhållanden. Fru Daxhwood och hennes tre döttrar tvingas bort från familjegodset efter mannens död, då hela arbetet går till hans son i ett tidigare äktenskap. Deras "fattigdom" (starkare betonad i filmen än i romanen) är naturligtvis relativ och hindrar dem inte från att hålla tre tjänare. Den verkligt fattiga majoriteten av Englands dåvarande befolkning är osynlig i Jane Austens romaner.

Pengar - kärlek - giftermål

Hur ska då två unga kvinnor med bara ettusen pund vardera i förmögenhet klara sig i livet? Det finns egentligen bara ett sätt. "Ensamstående damer har en otrevlig benägenhet att vara fattiga, vilket är ett tungt vägande skäl till att man bör gifta sig", skrev Jane Austen i ett brev. Men att gifta sig enbart för pengarnas skull ansåg hon förkastligt: "Vad som helst kan man stå ut med och fördra, men inte att gifta sig utan kärlek." Självt gifte hon sig heller aldrig, sedan hennes livs stora kärlek hade dött efter en kort tids bekantskap - och blev genom sitt litterära arbete så småningom ekonomiskt oberoende.

Två av karaktärerna i *Förnuft och känsla* gifter sig faktiskt av ren vinningslystnad. Mariannes älskade Willoughby offerar deras kärlek för ett äktenskap med en rik arvtagerska sedan hans egen arvtant förskjutit honom då hon fått veta att han gjort en flicka med barn. I skarp kontrast till Willoughbys handlingssätt står Edwards

principfasthet. Han vägrar falla undan för moderns hot om att göra honom arvlös om han gifter sig med Lucy Steele, detta trots att han inte längre älskar Lucy utan Elinor. Edward är beredd att offra både kärlek och rikedom för det som han uppfattar som sitt moraliska ansvar. Med en ironisk vändning låter Jane Austen i stället lycksökerskan Lucy överge honom för hans yngre bror, den nye arvtagaren till den Ferrarska förmögenheten. Så belönas Edward för sin ädelhet genom att bli fri att förverkliga sin verkliga kärlek.

Även överste Brandon har gång på gång fått bevisa sin moraliska halt, sin hjälpsamhet och sin generositet, innan han befinns värdig att gifta sig med Marianne. Och att de båda systrarna Dashwood förtjänat ett lyckligt liv råder det ingen tvekan om. De är föredömen i alla avseenden – i fråga om skönhet, intelligens, bildning och god smak. Viktigast är ändå den hjärtats godhet som från första stund kännetecknar Elinor och som också är Mariannes sanna natur. Denna godhet, i kombination med systrarnas övriga egenskaper, kan i längden inte besegras av självisheten och illviljan hos människor som är dem underlägsna, såväl moraliskt som intellektuellt och estetiskt.

Ingen moralist

Men Jane Austen är ingen sträng moralist som belönar de goda och straffar de onda. Willoughby, som länge framstår som skurken i *Förnuft och känsla*, tillåts rättfärdiga sig i någon mån i ett samtal med Elinor. Denna scen har utelämnats i filmen, där vi i stället får se en olycklig Willoughby till häst på avstånd betrakta Mariannes bröllop. I romanen är hans sorti mindre romantisk. Han kunde visserligen "inte höra talas om hennes giftermål utan att känna smärta":

Men att han blev evigt otröstlig – att han flydde bort från sällskapslivet, eller ständigt var dyster till sinnes, eller dog av brustet hjärta – får man inte vänta sig, ty inget av detta hände. /.../ Hans fru var inte alltid på dåligt humör och hans hem inte alltid otrivsamt, och hans rashästar och fina hundar och alla former av utomhusliv gav honom ett inte obetydligt mått av huslig lycka.

På samma sätt som Jane Austen tillåter Willoughby att bli salig på sin fason avstår hon från att bestraffa Lucy Steele för hennes girighet och känslökyla. Tvärtom lyckas Lucy nå sitt mål, att bli rikt gift och inte bara accepterad utan rentav uppskattad av sina förnäma släktingar.

Samtidigt som etiska frågeställningar genomsyrar Jane Austens romaner är de alltså fria från det moraliserande som präglar många andra 1800-talsförfattare. Kanske är detta ett av skälen till att de känns så moderna. Litteraturkritikern Ruth Halldén skriver om "Förnuft och känsla" i sin essäsamling "En bra bok":

... i grund och botten handlar romanen om /.../ moral i ordets mer väsentliga bemärkelse; om människors ansvar för varandra, om deras hederlighet och inlevelse.

/.../ Jane Austen är en raffinerad psykolog och moralist, och hennes böcker handlar i själva verket inte alls om förlovningar, picknickar och baler utan om moraliska avgöranden i samband med förlovningar, picknickar och baler.

För denna form av psykologisk iakttagelse och salvelsefri etik lämpar sig ironin mycket väl som stilmedel. Jane Austen är bland mycket annat en elegant satiriker, ständigt beredd att gissla inskränkthet och självgodhet som i denna passage om en middag hos systrarna Dashwoods bror och hans fru:

Middagen var storslagen, tjänarna var talrika och allt vittnade om värdinnans lust att briljera och värdens förmåga att stå för kostnaderna. /.../ ingen torftighet av något slag märktes utom i fråga om konversationen – men där var bristfälligheten avsevärd. John Dashwood hade inte mycket att komma med som var värt att höra, och hans fru hade ännu mindre. Men det låg ingenting särskilt förnedrande i det, ty det gällde i högsta grad även de flesta av deras gäster, som nästan alla hade att kämpa med någon av de följande olägenheterna när det gäller att vara trevlig: brist på förstånd, vare sig naturligt eller skolat – brist på förfining – brist på munterhet – eller brist på tålamod.

Denna vassa iakttagelse- och formuleringsförmåga har kanske inte fullt ut sin motsvarighet i Ang Lees filmatisering av *Förnuft och känsla* efter Emma Thompsons manus. Men vem skulle å andra sidan kunna prestera en filmisk motsvarighet till

rader som de följande, en skildring av Mariannes försök att visa hänsyn mot sin syster då sanningen om Edwards förlovning med Lucy blivit känd:

/Marianne/ uppfyllde sitt löfte att vara taktfull på ett beundransvärt sätt. Hon lyssnade på allt vad fru Jennings hade att säga om saken utan att ändra en min, sade inte emot henne i fråga om någonting och hördes tre gånger säga "Just det". Hon åhörde hur Lucy prisades utan att göra mer än flytta sig från en stol till en annan, och när fru Jennings talade om Edwards tillgivenhet kostade det henne bara en hostattack. Sådana framgångar i hjältemod från systemens sida fick Elinor att själva känna sig i stånd till vad som helst.

Citaten är hämtade ur:

Jane Austen, Förnuft och känsla. Till svenska av Marie-Louise Elliott.

Natur och Kultur.

Ruth Halldén, En bra bok. Bokförlaget Eva Bonnier, 1991.

PRODUKTIONSUPPGIFTER

England 1995

Orginaltitel: Sense and sensibility

Manus: Emma Thompson

Regi: Ang Lee

Foto: Michael Coulter

Klippning: Tim Squyres

Kostym: Jenny Beavan & John Bright

Musik: Patrick Doyle

I ROLLERNA

Elinor - Emma Thompson

Marianne - Kate Winslet

Edward Ferrars - Hugh Grant

Mrs Dashwood - Gemma Jones

Överste Brandon - Alan Rickman

John Willoughby - Greg Wise

TEKNISKA UPPGIFTER

Speltid: 136 min

Format: Vidfilm 1.1:85

Ljudsystem: SDDS/Dolby SR

Censur: Barn tillåten

Översättning: Helen Hellgren

Svensk premiär: 1.3.1996

DISTRIBUTION

Svenska Filminstitutet, Box 27126, 102 52 Stockholm

Tel 08-665 11 00 fax 08-666 36 38